

Islamic Maaref University

Scientific Journal Commentary Studies

Vol. 16, Summer 2025, No. 62

An interpretative rereading of the concept of Noshuz (wife recalcitrance) in light of the verse of Qawwamiyyat

Saeed Davoudi Limuni¹ \ Narges Teradion²

1. Assistant Professor, Quranic Studies Department, Research Institute for Islamic Culture and Thought, Qom, Iran (Corresponding Author).

saeeddavoodee@gmail.com

2. PhD in Islamic Studies, University of Tehran, Tehran, Iran.

n.toradyioon@at.uc.com

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article	In verse 34 of Surah An-Nisa, the method of dealing with the "disobedience" of women is stated. A group of commentators and jurists consider "Noshuz" (disobedience), to mean abandoning a woman's Tamkin (to have sexual relationship with her husband) and consider the steps to deal with it to be related to abandoning Tamkin. This view faces challenges, including incompatibility with the broader meaning of "Qawwamiyyat" (authority) that goes beyond "Tamkin". Also, punishing a wife who is abandoning "Tamkin" by "leaving her in her bed alone" cannot be unpleasant for her. From the authors' perspective, considering numerous evidences, including the cause of revelation, the meaning of "Qawwamiyyat" and its scope, the context of the verse in addition to the context of the surah, evidences related to the words of the verse, the division of women into "Qaanit" (obedient) and "Nashez" (disobedient) in relation to the husband's Qawwamiyyat, narrations based on the verse, narrations that make the man the guardian of the woman, narrations that criticize men who obey women, and narrations that have expanded biting to include cases other than Tamkin, the meaning of Nashez goes beyond abandoning Tamkin. This research attempts to prove, based on library data and with an analytical-descriptive approach, that the meaning of Noshuz, is the wife's rebellion and disobedience against the husband's authority and management, not merely a lack of Tamkin. With this interpretation, the wisdom of the three levels of dealing with Noshuz in the Holy Quran becomes clear.
Date of received: 2024/12/30	
Date of modified: 2025/3/24	
Date of accepted: 2025/6/11	
Keywords	Verse 34 of An-Nisa, Verse of Qawwamiyyat, Women's Disobedience, Women's biting, Women's Obedience.
Cite this article:	Davoudi Limuni, Saeed & Narges Teradion (2025). An interpretative rereading of the concept of Noshuz (wife recalcitrance) in light of the verse of Qawwamiyyat. <i>Scientific Journal Commentary Studies</i> . 16 (2). 15-34. DOI: ??
DOI:	??
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

One of the most controversial verses among commentators and jurists is verse 34 of Surah An-Nisa, which talks about the Qawwamiyyat of men and the Noshuz of women against it, and how to deal with the Noshuz of women. There have been differences of opinion among Islamic scholars in the past regarding the meaning of Noshuz. A group of commentators and jurists have considered Noshuz as a specific abandonment of Tamkin and consider the stages of dealing with it (preaching and leaving her in her bed alone and biting) to be related to abandonment of Tamkin. This view faces challenges, including incompatibility with the scope of the meaning of qawwamiyyat and the punishment of the wife who abandons obedience by "leaving her in her bed alone." In particular, the question arises: if Noshuz is limited to abandoning Tamkin or its prerequisites, what punitive effect will the second solution of the verse (which may also have been pleasing to the woman) have on the wife? It may even be a pleasant punishment for her. Furthermore, if the wife submits to her husband according to her own desire and does not consider the husband's needs, or if she is not obedient in other matters related to the husband's Qawwamiyyat, does Noshuz still apply? The main question is whether Noshuz simply means abandoning Tamkin, or rebellion and disobedience against man's Qawwamiyyat? Is rebellion and failure to recognize the Qawwamiyyat of the husband an important element in the accomplishment of Noshuz?

Methodology

This research has been written by criticizing the popular view on the meaning of Noshuz, based on library data and with an analytical-descriptive approach, citing Quranic and narrational evidence and conceptualization in the words of the verses, and with the help of related narrations, to criticize the popular view and prove the desired view.

Discussion

In this study, the first part of the study deals with the literal meaning of the words in verse 34 of Surah An-Nisa; Qawwam, in the case of men, means "the ones who stand up" and, considering the exaggerative form of it, when it is combined with "Ala" (on), it also means "supervision and management". In the case of women, "Qonut" also means obedience and submission, and the word Noshuz has a kind of seeking superiority, rudeness, and rebellion hidden in its literal meaning.

A group of jurists have defined Noshuz as abandoning sexual submission or its preparations, not responding to the husband, or acting inappropriately in response to the husband's sexual invitation.

However, considering numerous evidences, including the occasion of the revelation of verse 34 of Surah An-Nisa, the meaning of Qawwamiyyat and its scope, the context of the verse within the context of the surah, evidences related to the words of the verse, the division of women into Qaanit and Nashez in relation to the Qawwamiyyat of the husband, narrations based on the verse, narrations that have made the man the guardian of the woman, narrations that introduce the best and worst women, narrations that criticize men who are submissive to women, and narrations that have expanded the punishment to cases other than Tamkin, the expansion of Nashez goes beyond abandoning Tamkin and considers its purpose to be the wife's rebellion and disobedience

against the Qawwamiyyat and management of the husband, not just abandoning specific Tamkin; Therefore, if Noshuz means rebellion and transgressing against a man (who is fulfills his duties and responsibilities); the three reactions suggested by the Holy Quran will also become more understandable and its wisdom clearer.

Conclusion

The accomplishment of a man's qualities cannot be achieved except through the submission and acceptance of the wife. In contrast, the focal point of Noshuz is "the wife's rebellion against the husband's Qawwamiyyat," which is opposed to the "submissive" and obedient woman. Disobedience to a husband who is performing his duties, and the wife acts against the Qawwamiyyat of the spouse solely with the intention of domination, superiority, and privilege, is called Noshuz, which sometimes manifests itself in the guise of a specific lack of Tamkin and sometimes in other forms. Preaching and leaving her bed, and even biting (with its conditions), is a reaction from the husband, who is the manager of the household, toward the wife's rebellion, so that before any collapse of life, and even before going to the courts and deciding on a divorce, he can find a way to rebuild the marital life in the home.

References

- *The Holy Quran*.
- Alusi, Mahmoud (1415 AH). *Ruh al-Ma'ani fi Tafsir al-Qoran al-'Azim (The spirit of meanings in the interpretation of the Great Qur'an)*. Beirut: Dar al-Kotob Al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Baydawi, Abdullah bin Omar (1998). *Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Tavil (The Lights of Revelation and the secrets of interpretation)*. Beirut: Dar Ehya al-Torath al-Arabi. [In Arabic]
- Farahidi, Khalil bin Ahmad (1988). *Kitab al-Ain (the Book al-'Ain)*. Qom: Hejrat. [In Arabic]
- Fadlullah, Sayyed Mohammad Hossain (1998). *Men Way al-Qoran (from the Revelation of the Qur'an)*. Beirut: Dar al-Malak. [In Arabic]
- Imam Khomeini, Seyyed Ruhollah (2013). *Esteftaat (Inquiries)*. Tehran. Regulation and Publication Institute for Imam Khomeini's Works. [In Persian]
- Ibn Athir, Mubarak bin Muhammad (1367 AD). *Al-Nihayah fi Gharib al-Qoran (The finale in Strange Hadith and Tradition)*. Qom: Ismailian. [In Arabic]
- Ibn Babewayh, Muhammad bin Ali (1413 AH). *Man la-Yahdarahu al-Faqih (Who has no Jurist at his Presence)*. Qom: Islamic Publications Office. [In Arabic]
- Ibn Babewayh, Muhammad bin Ali (1415 AH). *Al-Moqne' (The Convincer)*. Qom: Imam Mahdi Foundation. [In Arabic]
- Ibn Fares, Ahmad (1404 AH). *Mo'jam al-Maqees al-Loghah (The Dictionary of Criteria of the Words)*. Qom: Islamic Propaganda Office. [In Arabic]
- Ibn Kathir, Ismail bin Omar (1419 AH). *Tafsir al-Qur'an al-Azeem (The Exegesis of Great Quran)*. Beirut: Dar al-Kotob al-'Elmiyyah. [In Arabic]
- Ibn Manzoor, Muhammad bin Makram (1414 AH). *Lesaan al-'Arab (Arabic language)*. Beirut: Dar al-Fekr. [In Arabic]
- Imam Khomeini, Seyyed Ruhollah (2002). *Tawzih al-Masael Imam Khomeini wa Maraji' (The Explanation of the Issues "of Imam Khomeini and Grand Jurists)*. Qom: Islamic Publications Office. [In Persian]

- Jawhari, Ismail bin Hammad (1956). *Al-Sehah: Taj al-Logha wa Sehah al-Arabiyya (The Correct Ones: The Crown of the Word and the Correct Ones of the Arabic Words)*. Beirut: Dar Al 'Elm for the millions. [In Arabic]
- - Juba'i al-'Ameli, Zain al-Din (Shahid Thani) (1989). *Al-Ruda al-Bahiya fi Sharh al-Lom'ah al-Dameshqiyyah (The Delight Garden in the description of al-Loma'h al-Dameshqiyyah)*. Qom: Al-Davari Library. [In Arabic]
- Kashani, Fathullah (1957). *Manhaj al-Sadeqin fi Elzam al-Mokhalefin (The method of Rightful ones in the obligation of the opponents)*. Tehran: Mohammad Hasan Elmi bookstore. [In Persian]
- -Kolaini, Muhammad bin Yaqoob (1986). *Al-Kafi (the Sufficient)*. Tehran: Islamia [In Arabic].
- Majlisi, Mohammad Baqer (1983). *Meraat al-'Oqul fi Sharh Akhbar Aal al-Rasul (The mirror of the intellects in the description of the news of the Messenger)*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiya. [In Arabic]
- Majlesi, Mohammad Taqi (1985). *Rawdat al-Muttaqin fi Sharh man la-Yahdarahu al-Faqih (the Garden of the Pious ones in the commentary of who has no Jurisprudent at his Presence)*. Qom: Kushanpur Islamic Cultural Institute. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, Nasser (2004). *Anwar Al-Fiqahah – Kitab al-Nekah (the Light of Religious Jurisprudence - The Book of Marriage)*. Qom: Al-Imam Ali Bin Abi Talib School. [In Arabic]
- Makarem Shirazi, Nasser and colleagues (1998). *Tafsir Nemuneh (Exemplary Interpretation)*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiya. [In Persian]
- Ma'refat, Mohammad Hadi (1994). *Al-Tamhid fi 'Olum al-Qoran (the Preparation in the sciences of the Qur'an)*. Qom: Al-Nashr al-Islami Foundation. [In Arabic]
- Motahhari, Morteza (2012). Hoquqe Zan wa Mard wa Aaye "Wadrebuhonna" (The rights of men and women and the verse "Wadrebuhonna"). *Tamashagahe Raz quarterly magazine*. 1 (1). 9-26.
- Motahhari, Morteza (2015). *Zan wa Masael Qadaee wa Siasi (Women and judicial and political issues)*. Tehran: Sadra. [In Persian]
- Nouri, Hossein bin Mohammad Taqi (1987). *Mustardak al-Wasail (what was not recorded in al-Wasael)*. Qom: Al-Aal-Bayt Foundation le-Ehya al-Torath. [In Arabic]
- Qortobi, Muhammad (1985). *Al-Jame' le Ahkam al-Qoran (the Comprehensive for the Laws of the Qur'an)*. Tehran: Nasser Khosro. [In Arabic]
- Ragheb Esfahani, Hussain (1991). *Mofradat Alfaz al-Qoran (Vocabulary words of the Qur'an)*. Beirut and Damascus: Dar al-E'lm and al-Dar al-Shamiah [In Arabic].
- - Razi, Fakhruddin Muhammad bin Omar (1999). *Al-Tafsir al-Kabir/Mafatih al-Ghayb (The Great Exegesis/The Keys of Unseen)*. Beirut: Dar Ehya al-Torath al-Arabi. [In Arabic]
- - Sadeghi Tehrani, Muhammad (1985). *Al-Furqan fi Tafsir al-Qoran bel-Qoran wa Sonnah (the Criterion in the interpretation of the Qur'an with the Qur'an and the Sunnah)*. Qom: Office of Islamic Culture. [In Arabic]
- - Sahib bin Abbad, Ismail bin Abbad (1993). *Al-Mohit fi al-Loghah (the Comprehensive in the Vocabulary)*. Beirut: A'alam al-Kitab [In Arabic].
- Sayyed Qutb (2004). *Fi Zelal al-Qoran (In the shadows of the Qur'an)*. Beirut: Dar al-Sharouq. [In Arabic]

- - Sobhani Tabrizi, Ja'far (1993). *Nezam al-Talaq fi Shari'ah al-Eslamiah al-Gharra (Divorce system in Illuminating Islamic law)*. Qom: Al-Imam Al-Sadiq Foundation. [In Arabic]
- - Tabari, Muhammad bin Jarir (1991). *Jame al-Bayan an Tavit Aay al-Qoran (the Comprehensive Expression about the interpretation of the Verses of Qur'an)*. Beirut: Dar al-Ma'rafah. [In Arabic]
- - Tabarsi, Fazl bin Hasan (1993). *Majma' al-Bayan le-'Olum al-Qur'an (the Collection of the Expression in the Sciences of Quran)*. Tehran: Nasser Khosro. [In Arabic]
- - Tabatabaie, Seyyed Mohammad Hossein (1970). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an (the Criterion in the Exegesis of Quran)*. Beirut: Al-A'lami Institute [In Arabic].
- - Tusi, Muhammad bin Hassan (n.d). *Jame' al-Masael (Comprehensive Issues)*. Qom: Amire Qalam. [In Arabic]
- - Tusi, Muhammad bin Hassan (1970). *Al-Istebzar Fima Ekhtalafa Men Al-Akhbar (Giving Insight about the Differences in the Traditions)*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiya [In Arabic].
- - Tusi, Muhammad bin Hassan (1967). *Al-Mabsut (the Extended)*. Tehran: Al-Mortazawiyya Library, le Ehya al-Aathar al-Jaafariyya. [In Arabic].
- - Tusi, Muhammad bin Hassan (1986). *Tahdeeb al-Ahkam (Purifying the Laws)*. Tehran: Dar al-Kotob al-Islamiya. [In Arabic]
- - Zamakhshari, Mahmud (1986). *Al-Kashshaf 'an Ghawamed al-Tanzil wa 'Oyun al-Aqawil fi Wajuh al-Ta'vil (the most Discoverer of Ambiguities of the Revelation and the Springs of the Views about the Aspects of Interpretation)*. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi. [In Arabic]
- - Zohaili, Wahba (1997). *Tafsir Al-Munir fi Al-Aqedah wa al-Sharia wa Al-Manhaj (the Illuminating Exegesis in the Belief, Religious Laws and the Method)*. Beirut: Dar al-Fekr. [In Arabic]

جامعة المعارف الإسلامية

مجلة دراسات تفسيرية

السنة ١٦ / الصيف ١٤٤٧ / العدد ٦٢

إعادة قراءة تفسيرية لمفهوم نشوز المرأة في ضوء آية القوامة

سعيد داودي ليموني^١ / نرجس تراديون^٢

١. أستاذ مساعد، قسم دراسات القرآن، معهد الثقافة والفكر الإسلامي، قم، إيران (المؤلف المسؤول).

saeeddavodee@gmail.com

٢. دكتوراه في تدريس المعارف الإسلامية، جامعة طهران، طهران، إيران.

n.toradyioon@at.uc.com

معلومات المادة	ملخص البحث
نوع المقال: بحث	في الآية ٣٤ من سورة النساء، بُيّنَت كيفية مواجهة «نشوز» النساء. اعتبر جمع من المفسرين والفقهاء أن النشوز يعني ترك التمكين من قبل الزوجة، ويرون أن مراتب التعامل معه مرتبطة بترك التمكين. تواجه هذه الرؤية تحديات عدة؛ منها عدم الانسجام مع نطاق معنى القوامة الذي يتجاوز التمكين. كما أن تأديب الزوجة التاركة للتمكين بواسطة «المهجر في المضجع» لا يمكن أن يكون مزعجاً لها. من وجهة نظر الكاتبين، وبالنظر إلى القرائن المتعددة ومنها شأن النزول، ومعنى القوامة ونطاقها، وسياق الآية ضمن سياق السورة، والقرائن المتعلقة بمفردات الآية، وتقسيم النساء إلى قانتات وناشزات في مقابل قوامة الزوج، والروايات المستندة إلى الآية، والروايات التي جعلت الرجل قتيماً على المرأة، والروايات النائمة للرجال المتسلطين على النساء، والروايات التي وسّعت الضرب إلى غير موارد التمكين، فإن معنى النشوز يتجاوز ترك التمكين. يسعى هذا البحث إلى إثبات - بناءً على المعطيات المكتنية وبالمنهج التحليلي- الوصفي - أن المقصود من النشوز هو الطغيان والتمرد من قبل الزوجة في مواجهة قوامة الزوج وإدارته، وليس مجرد ترك التمكين. بهذا التفسير، تتضح حكمة المراتب الثلاث لمواجهة النشوز في القرآن الكريم.
تاريخ الإستلام:	١٤٤٦/٠٣/٠٣
تاريخ المراجعة:	١٤٤٦/٠٥/٠٦
تاريخ القبول:	١٤٤٦/٠٨/٠٣
الألفاظ المفتاحية	آية ٣٤ النساء، آية القوامة، نشوز المرأة، ضرب النساء، تمكين المرأة.
الاقتباس:	داودي ليموني، سعيد و نرجس تراديون (١٤٤٦). إعادة قراءة تفسيرية لمفهوم نشوز المرأة في ضوء آية القوامة. مجلة دراسات تفسيرية. ١٦ (٣). ٣٤ - ١٥. DOI: ??
رمز DOI:	??
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.

بازخوانی تفسیری مفهوم نشوز زن در پرتو آیه قوامیت

سعید داودی لیمونی^۱ / نرگس ترادیون^۲

۱. استادیار، گروه قرآن پژوهی، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، قم، ایران (نویسنده مسئول).

saeeddavoodee@gmail.com

۲. دکتری مدرسی معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

n.toradyioon@at.uc.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی (۳۴ - ۱۵)	در آیه ۳۴ سوره نساء، شیوه مواجهه با «نشوز» زنان بیان شده است. جمعی از مفسران و فقها، نشوز را به معنای ترک تمکین زن دانسته و مراتب برخورد با آن را مرتبط با ترک تمکین می‌دانند. این دیدگاه با چالش‌هایی روبه‌روست؛ از جمله ناسازگاری با گستره معنای قوامیت که فراتر از تمکین است. همچنین، تنبیه زوجه تارک تمکین به وسیله «هجر در مضجع» نمی‌تواند برای وی ناخوشایند باشد. از دیدگاه نگارندگان، با توجه به قرائن متعدد از جمله شأن نزول، معنای قوامیت و گستره آن، سیاق آیه در ضمن سیاق سوره، قرائن مربوط به واژگان آیه، تقسیم زنان به قانت و ناشز در برابر قوامیت شوهر، روایات مستند به آیه، روایاتی که مرد را قیم بر زن قرار داده، روایات نکوهش‌گر مردان فرمان‌بر زنان و روایاتی که ضرب را به موارد غیرتمکین گسترش داده‌اند، معنای نشوز فراتر از ترک تمکین است. این پژوهش می‌کوشد بر مبنای داده‌های کتابخانه‌ای و با رویکرد تحلیلی - توصیفی اثبات کند که مقصود از نشوز، طغیان و شورشگری زوجه در برابر قوامیت و مدیریت زوج است، نه صرف ترک تمکین. با این تفسیر، حکیمانگی مراتب سه‌گانه مقابله با نشوز در قرآن کریم روشن می‌شود.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۰	آیه ۳۴ نساء، آیه قوامیت، نشوز زن، ضرب زنان، تمکین زن.
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۲۴	داودی لیمونی، سعید و نرگس ترادیون (۱۴۰۴). بازخوانی تفسیری مفهوم نشوز زن در پرتو آیه قوامیت. <i>مطالعات تفسیری</i> . ۱۶ (۲). ۳۴ - ۱۵. DOI: ??
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۱	DOI: ??
واژگان کلیدی	ناشر: دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

سوره نساء از سوره‌های مدنی و نود و دومین سوره به ترتیب نزول است^۱ که در آن حقوق زنان و احکام مربوط به زوجین ذکر شده است. آیه ۳۴ این سوره به بیان سرپرستی خانواده توسط مردان و تقسیم زنان به «قانت» که قوامیت شوهران را می‌پذیرند و «ناشز» که زیر بار قوامیت شوهران نمی‌روند، پرداخته است. همچنین نحوه مقابله با نشوز و راهکارهای سه‌گانه، در آن مطرح شده است:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاصْرَبُوهُنَّ فَإِن أَطَعَنَّكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا.

مردان، سرپرست و خدمتگزار زنان اند، به خاطر برتری‌هایی که خداوند برای بعضی نسبت به بعضی دیگر قرار داده است و به خاطر انفاق‌هایی که از اموالشان (در مورد زنان) می‌کنند و زنان صالح آنها هستند که متواضع‌اند (و قوامیت شوهرانشان را می‌پذیرند) و در غیاب (همسر خود) اسرار و حقوق او را، در مقابل حقوقی که خدا برای آنان قرار داده، حفظ می‌کنند و (اما) آن دسته از زنان را که از طغیان و مخالفتشان بیم دارید، پند و اندرز دهید! و (اگر مؤثر واقع نشد) در بستر از آنها دوری نمایید! و (اگر آن هم مؤثر نشد) آنها را تنبیه کنید و اگر از شما پیروی کردند به آنها تعدی نکنید و (بدانید) خداوند بلند مرتبه و بزرگ است (و قدرت او بالاترین قدرت هاست).

خداوند در این آیه مردان را به علل تکوینی (بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ) (برتری‌های جسمی و روحی) و علل تشریحی (بِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ) (لزوم پرداخت هزینه زندگی) قوام بر زنان می‌داند^۲ و نشانه‌های زنان صالح را با دو ویژگی «قَانِتَاتٌ» و «حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ» معرفی می‌کند؛ سپس به مردان توصیه می‌کند زمانی که نشانه‌های «نشوز» در زنان ظاهر شد، جهت حفظ کانون خانواده، راهکار تدریجی موعظه، ترک بستر و در نهایت تنبیه را در برابر زوجه ناشزه به کار گیرند. لازم به ذکر است تا مفهوم نشوز به درستی شناخته نشود، راهکارهای قرآن، قابل فهم و دارای توجیه روشنی نیست. همچنان که استفاده از تنبیه بدون شناخت نشوز، ممکن است ظلم به زن تلقی گردد. برخی از فقها و مفسران نشوز زوجه را مربوط به ترک تمکین دانسته و برخی نیز مراد از آن را ترک مقدمات تمکین

۱. معرفت، التمهید، ج ۱، ص ۱۳۷.

۲. ر. ک: طبری، جامع البیان، ج ۵، ص ۳۷؛ زمخشری، الکشاف، ج ۱، ص ۵۰۷؛ طبرسی، مجمع البیان، ج ۲، ص ۶۹؛

طباطبایی، المیزان، ج ۴ ص ۲۱۵.

یا با سنگینی و بی میلی به دعوت زوج پاسخ دادن یا بد خلقی دانسته اند.^۱ به هر حال، این پرسش مطرح می شود که اگر نشوز منحصر در ترک تمکین یا مقدمات آن باشد، راهکار دوم آیه برای مقابله با نشوز زوجه، که دوری زوج در بستر است؛ چه تأثیر تنبیهی بر زن خواهد داشت؟ ترک بستر توسط زوج، در صورت ترک تمکین زن، برای زن تنبیهی به شمار نمی رود و چه بسا خوشایند او نیز باشد. حتی ممکن است زوجه تمکین جنسی نیز داشته باشد، ولی هر زمان که خود مایل است. در بقیه امور زندگی که نیاز به اجازه همسر دارد نیز خودسرانه عمل کند. پرسش مهم آن است که زن ناشزه، چه زنی است؟ آیا مقصود ترک تمکین است، یا شورشگری و طغیان بر ضد قوامیت مرد؟

آثار و مقالات متعددی به شکل مستقیم به بررسی مفهوم شناسی و مصادیق نشوز زن پرداخته است که می توان آنان را در دو دسته طبقه بندی کرد:

دسته اول، مقالاتی که نشوز زن را ترک تمکین و تمرد از زوج دانسته اند. به عنوان نمونه، رقیه براریان، حبیب الله حلیمی جلودار و زینب السادات حسینی در مقاله: «مطالعه تطبیقی نشوز زن با تکیه بر آیه ۳۴ سوره نساء با نگاه تفسیری بانو امین و آیت الله جوادی آملی»^۲ به اختلاف مفهوم شناسی نشوز بین آراء تفسیری بانو امین اصفهانی (سریچی از اطاعت شوهر همراه با تکبر) و آیت الله جوادی آملی (سر برتافتن همسر از تمکین بدون قید تکبر) می پردازد و نیز مقاله محمدمهدی کریمی نیا، میترا پاکدل و مجتبی انصاری مقدم: «نگاه فقهی به مواد ۱۱۰۸ و ۱۱۰۴ قانون مدنی در رابطه بین نشوز و تمکین»^۳ که به بیان مفهوم نشوز در هرچه مربوط به حق اطاعت از زوج است، می پردازد؛ مانند: حق استمتاع و خروج از منزل.

دسته دوم، مقالاتی که نشوز زن را غیر از تمکین و حق اطاعت می دانند؛ مانند: مقاله مریم قبادی با عنوان «نشوز؛ مصادیق و شیوه های برخورد آن در قرآن کریم»^۴ که نشانه های مشترک نشوز زن و مرد را خودبرتری و به دیگری متمایل بودن می داند و نیز مقاله نهله غروی نائینی، خلیل پروینی و حامد مصطفوی فرد با عنوان «عرف خاص قرآنی و معناشناسی مفردات، مطالعه

۱. ر.ک: ادامه مقاله.

۲. مطالعات تفسیری، ش ۳۷، ص ۶۳.

۳. دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی، ش ۳۹، ص ۱۳۸.

۴. تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ش ۲۴، ص ۱۳۷.

تطبیقی: واژه نشوز^۱ که در آن نشوز زوجه را رغبت و علاقه به همبستری و جمع شدن با دیگری می‌داند. نیز در مقاله سید علی هاشمی خانباسی با عنوان «بررسی فقهی عوامل جدید نشوز در جامعه الکترونیک»^۲ با توجه به تحول و اقتضائات زمان و پیشرفت مدرنیته و جامعه الکترونیک ملاک‌های جدیدی بر نشوز زن همچون: اشتغال زنان، چشم و هم‌چشمی در تجملات و ... افزوده است. همچنین مقاله مریم احمدیه و محمد اسحاقی^۳ که نشانه‌های نشوز را تغییر عادت در منزل و فعل و عکس‌العمل خشن در مقابل مرد و برخورد سنگین با او می‌داند.

وجه تمایز مقاله پیش‌رو با آثار مشابه آن است که در هیچ یک از آنان به بررسی گستره قوامیت مرد برای فهم مفهوم نشوز زن پرداخته نشده است، تا از آن مفهوم و مصداق نشوز زوجه، استخراج شود. تحقیق پیش‌رو، بر آن است با استفاده از قرائن و دلایل هشت‌گانه از جمله توجه به معنای قوامیت نتیجه بگیرد که نشوز به معنای طغیان، تمرد و شورشگری زوجه بر ضد قوامیت زوج است که به شکل‌های گوناگون جلوه می‌کند.

در حقیقت زوجه خودسرانه به آنچه خود تشخیص می‌دهد و مایل است، رفتار می‌کند و توجهی به قوامیت و مدیریت و حقوق روشن زوج ندارد. در این صورت، حکمت مقابله سه‌گانه پیشنهادی قرآن با نشوز زوجه روشن‌تر می‌شود.

الف) مفهوم‌شناسی

۱. قَوَام

فراهیدی درباره واژه قِیَم می‌نویسد: «قِیَمُ القوم: من یسوس أمرهم و یقومهم ...؛ قِیَم یک قوم کسی است که آنها را اداره می‌کند و آنان را بر پا می‌دارد». «قائم در ملک و مانند آن به معنای حافظ و نگهبان ملک است». و القِیَامُ: العماد فی قوله سبحانه: جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِیَاماً؛ قِیَام در این آیه (جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِیَاماً) یعنی ستون. وی می‌افزاید: «قَوَامٌ کل شیء: ما استقام به؛ قوام هر چیزی، آن چیزی است که با آن برپایی و ایستادگی حاصل شود»^۴.

برابر دیدگاه جوهری: «قوام امر؛ یعنی نظام و ستون آن چیز. مثلاً وقتی گفته می‌شود: فلانی

۱. لسان‌مبین، ش ۱۳، ص ۷۶.

۲. فقه و مبانی حقوق اسلامی، ش ۳، ص ۶۱.

۳. مطالعات زن و خانواده، ۱۳۹۵، ش ۱، ص ۸۵.

۴. فراهیدی، العین، ج ۵، ص ۲۳۳-۲۳۱.

سبب قوام یا قیام خانواده اش است؛ یعنی او کسی است که شئون زندگی آنان را بر پا می‌دارد.^۱ ابن فارس تصریح می‌کند که «قوم» دو ریشه در معنایش وجود دارد؛ یکی همان «قوم» است که دلالت بر گروهی از مردم می‌کند و دیگری دلالت بر ایستادن، بر پا ایستادن، قد برافراشتن یا عزم و تصمیم، دارد؛ همان‌گونه که یکی از معانی «قام» به معنای عزم و تصمیم بر کاری است. می‌گویند: قامَ بهذا الأمر. همین‌طور گفته می‌شود: قیام حتم و قیام عزم؛ یعنی برخاستن حتمی و با عزم راسخ به کاری اقدام کردن.^۲

راغب اصفهانی پس از شرح و توضیح معنای قوام و اقسام قیام به اختیاری و غیراختیاری، آیه: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» را نیز در قسم قیام اختیاری آورده است؛ یعنی خدا در شریعت چنین مقرر کرده که مردان برپادارندگان زنان نشان باشند.^۳

مطابق دیدگاه ابن منظور: گاهی قیام، به معنای محافظت و اصلاح می‌آید، از همین قسم است آیه: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ»، و سخن خداوند که فرمود: «إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ قَائِمًا» یعنی «پیگیر، مراقب و نگهبان او باشی».^۴ در ادامه درباره آیه فوق (الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ) از قول برخی‌ها نقل می‌کند: «الرجال مُتَكَلِّفُونَ بِأُمُورِ النِّسَاءِ مَعْنِيُونَ بِشُؤْنِهِنَّ؛ مردان متکفل امور زنان هستند و به شئون و نیازهای آنان می‌پردازند».^۵

از مجموع این تعبیرات چند نکته به دست می‌آید:

۱. با توجه به ریشه اصلی «قوام» که از قیام و برخاستن برای انجام کاری است، در «قوامیت» نوعی عزم، اراده و تلاش نهفته است. گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۲. وقتی «قام» با «علی» به کار رود به معنای مراقبت و سلطه، پاسداری و نگهبانی و مانند آن می‌آید و هنگامی که به صیغه مبالغه استعمال شود به معنای «نهایت مراقبت، ملازمت در مراقبت و نگهبانی و سلطه و مدیریت» می‌آید. پس «قائم» به معنای حفاظت از چیزی است و «قَوَّامُونَ» به معنای شدت مراقبت و حفاظت از آن است.

۱. جوهری، الصحاح، ج ۵، ص ۲۰۱۸ - ۲۰۱۶.

۲. ابن فارس، مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۴۳.

۳. راغب اصفهانی، مفردات، ص ۶۹۰.

۴. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۲، ص ۴۹۷.

۵. همان، ص ۵۰۳.

۳. «قومیت» در «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» فقط سرپرستی - به معنای فرمانروایی و امر و نهی کردن - نیست؛ بلکه خدمتگزاری، کمر همّت بستن برای خدمت به آنان، اعتنا به شأن و نیازهای زنان و رسیدگی به امورشان نیز در معنای آن وجود دارد.

جمع‌بندی آنکه «قوام» در معنای فارسی به معنای «بر پا دارندگان زنان» «تکیه‌گاه زنان» و با توجه به صیغه مبالغه؛ یعنی «مردان کسانی هستند که زنان بسیار به آنان تکیه می‌کنند». تکیه‌گاه واقعی زنان مردانشان هستند. هنگامی که با «علی» متعدی شود در آن معنای سرپرستی و مدیریت نیز وجود دارد.

۱. قنوت

فراهیدی «قنوت» را به معنای طاعت دانسته و نوشته: «اطاعت و فرمانبری زن از شوهرش را قنوت گویند».^۱ جوهری نیز معنای اصلی آن را اطاعت دانسته است.^۲ ابن فارس آن را به معنای طاعت و خیر در امر دین دانسته است (القاف و النون و التاء أصلٌ صحيحٌ يدلُّ على طاعةٍ و خیرٍ فی دین).^۳ راغب اصفهانی در معنای قنوت، طاعت همراه با خضوع و فروتنی را افزوده است.^۴

ابن منظور در ابتدا معنای قنوت را «خودداری از سخن گفتن دانسته است» آنگاه این معنای را ذکر کرده است: «خشوع، اقرار به بندگی، برخاستن به اطاعتی که در آن نافرمانی نباشد»^۵ وی آنگاه می‌نویسد: وقتی گفته می‌شود: «قَنَّتِ الْمَرْأَةَ لِبَعْلِهَا» یعنی آرام گرفت و اطاعت کرد. «اقتنات» به معنای انقیاد و فرمان‌پذیری است.^۶

۱. نشوز

از دیدگاه برخی از لغویان به قسمت برآمده از زمین «نشز» گفته می‌شود. جمع آن «نشوز» است، وقتی گفته می‌شود: «نَشَرَتِ الْمَرْأَةُ نَشْرَ فِئِئِ نَاشِرٍ، أَي: اسْتَعْصَتِ عَلَى زَوْجِهَا؛ یعنی زن نسبت به شوهرش نافرمانی کرد» به مرکبی که زین و سوارش بر رویش مستقر نمی‌شود: «دابه نَشْرَه» گفته می‌شود.^۷ از

۱. فراهیدی، کتاب العین، ج ۵، ص ۱۲۹.

۲. جوهری، الصحاح، ج ۱، ص ۲۶۱.

۳. ابن فارس، مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۳۱.

۴. راغب اصفهانی، مفردات، ص ۶۸۴.

۵. ابن منظور، لسان العرب، ج ۲، ص ۷۳.

۶. همان، ص ۷۴.

۷. فراهیدی، کتاب العین، ج ۶، ص ۲۳۲.

دیدگاه برخی از لغت‌شناسان: «به شیء مرتفع و برآمده مثل تپه و رگ برآمده نشز گفته می‌شود».^۱
برابر دیدگاه جوهری، به زنی ناشزه گفته می‌شود که نسبت به شوهرش نافرمانی کند (بر او بشورد) و نسبت به او بغض داشته باشد.^۲

برابر دیدگاه ابن‌فارس ماده «نشز» یک ریشه دارد که به معنای برآمدن و بلندشدن است. به مکان بلند و مرتفع «نشز» گفته می‌شود و برای زنی که نسبت به شوهرش نافرمانی کند این واژه به استعاره به کار می‌رود.^۳

راغب اصفهانی پس از آنکه «نشز» را به معنای برخاستن می‌داند، درباره آیه «وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ» می‌نویسد: نشوز زن؛ یعنی نسبت به مرد دشمنی ورزد؛ ناسازگاری پیشه سازد و از طاعتش بیرون رود و از او به دیگری چشم بدوزد.^۴

بنابر این، نوعی برتری طلبی و استعلاء، درشتی و شورشگری در معنای لغوی نشوز نهفته است.

ب) کیفیت تحقق نشوز زنان

جمعی از فقها^۵ نشوز را به ترک تمکین جنسی یا مقدمات آن معنا کرده‌اند. شهید ثانی در شرح^۶ معنی پس از آنکه ظهور نشوز را همان ترش‌رویی و بی‌حوصلگی برای اجابت دعوت زوج می‌داند، می‌نویسد: مقصود بی‌حوصلگی نسبت به برآوردن نیازهای زوج در رابطه مسائل جنسی است که نسبت به برآوردن مقدمات استمتاع زوج - که بر زوجه انجامش واجب است - یا امتناع می‌کند یا با سنگینی و بی‌حوصلگی پاسخ می‌دهد.^۱ از میان مفسران، نیز برخی‌ها نیز نشوز را به ترک تمکین یا ترک مقدمات آن و عدم اجابت شوهر یا برخورد نامناسب در برابر دعوت جنسی شوهر دانسته‌اند.^۷ برخی نیز به معنای آشکار کردن عداوت و دشمنی^۸ دانسته و مراتب سه‌گانه را در همین راستا

۱. صاحب بن عباد، *المحیط*، ج ۷، ص ۲۸۷.

۲. جوهری، *الصاحح*، ج ۳، ص ۸۹۹.

۳. ابن‌فارس، *مقاییس اللغة*، ج ۵، ص ۴۳۱ - ۴۳۰.

۴. راغب اصفهانی، *مفردات*، ص ۸۰۶.

۵. ر. ک: صدوق، *المقنع*، ص ۳۵۰؛ شهید ثانی، *الروضة البهیة*، ج ۵، ص ۴۲۸ - ۴۲۷.

۶. شهید ثانی، همان.

۷. رازی، *مفاتیح الغیب*، ج ۱۰، ص ۷۲.

۸. ر. ک: مکارم شیرازی، *تفسیر نمونه*، ج ۳، ص ۳۷۲.

ارزیابی کرده‌اند؛ ولی قرائن و شواهدی وجود دارد که نشوز در آیه فراتر از ترک تمکین و به معنای شورشگری و طغیان زن علیه قوامیت و مدیریت شوهر است. این شواهد و قرائن از این قرار است:

۱. معنای عام نشوز در شأن نزول آیه

در تفسیر طبری از چند طریق نقل شده است که این آیه درباره مردی نازل شده بود که همسرش را کتک زد و زن به نزد رسول خدا آمد و تظلم خواهی کرد و حضرت دستور به قصاص داد که در پی آن این آیه نازل شد و قصاص را در این مورد برداشت. رسول خدا این آیه را خواند و سپس فرمود: «أردت أمرا وأراد الله غيره؛ من چیزی (قصاص) را اراده کردم؛ ولی خداوند چیز دیگر را اراده کرده است» در برخی از نقل‌ها آمده مردی از انصار همسرش را کتک زد؛ ولی نامی از آن مرد و زن نقل نشده است.^۱

در تفسیر مجمع البیان از مقاتل نقل می‌کند: آیه درباره سعد بن ربیع بن عمرو که از بزرگان انصار بود و همسرش حبیبه بنت ابی‌زهیر نازل شد. حبیبه بر سعد نشوز کرد (آنها نشزت علیه) و سعد او را کتک زد. پدر آن زن همراه دخترش نزد رسول خدا رفت و شکایت کرد؛ پیامبر حکم به قصاص داد. زن با پدرش برگشت تا شوهرش را قصاص کند که رسول خدا دستور داد برگردند؛ فرمود: «جبرئیل آمد و این آیه را آورد». آنگاه فرمود: ما چیزی را اراده کردیم؛ ولی خدا چیز دیگری را اراده کرد و آنچه خدا اراده کرده بهتر است و در پی آن قصاص برداشته شد.^۲ شبیه این نقل در برخی دیگر از کتب تفسیری آمده است.^۳

در تفاسیر منقول از اهل سنت تنها به کتک زدن زن توسط همسرش پرداخته شده و علت آن بیان نشده است؛ ولی در تفسیر مجمع البیان به نشوز زن تصریح شده است (آنها نشزت علیه) که می‌تواند به معنای تمرد، شورش و طغیان زن بر ضد قوامیت مرد باشد.

در نتیجه آنچه در شأن نزول‌ها آمده، علت تنبیه بدنی، ترک تمکین جنسی دانسته نشده؛ بلکه در برخی از عبارات، تعبیراتی به کار رفته که با طغیان و شورش بر ضد قوامیت مرد سازگارتر است.

۲. توجه به سیاق آیه در سیاق سوره

این آیه، ضمن سیاق سوره‌ای قرار گرفته است که از ابتدای آن مواردی را در روابط زن و مرد یا زوج

۱. طبری، جامع البیان، ج ۵، ص ۳۸ - ۳۷.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۳، ص ۶۸.

۳. رازی، مفاتیح الغیب، ج ۱۰، ص ۷۰.

و زوجه بیان می‌کند؛ مانند آنکه در آیه اول به بیان ریشه واحد خلقت انسانی زن و مرد و نفی برتر بودن جنس مرد نسبت به زن می‌پردازد، در آیه سوم محدوده تعدد زوجات در صورت احراز عدالت از جانب مرد، در آیه چهارم توجه به مهریه زوجه و پرداخت آن با رغبت، در آیه هفتم به اصل ارث‌بری مردان و زنان از ماترک و در آیات یازدهم و دوازدهم به تقسیم ارث زن و مرد و تفاوت آنها در ارث‌بری و تأکید بر اینکه ارث زن و شوهر از یکدیگر در هر شرایطی از ارث‌بری و طبقات ارث قطعی است و در آیات سیزدهم و چهاردهم این تقسیمات را حدود الهی شمرده که باید از آنها اطاعت کرد. در آیه پانزدهم از ارتکاب فحشا توسط زنان سخن گفته است که پس از اثبات آن توسط شهادت شاهدان، کیفرشان حبس ابد در منزل تا هنگام مرگ است که البته این حکم بعداً نسخ شده است که زنا‌ی غیر محصنه صد ضربه شلاق و زنا‌ی محصنه حکمش رجم است. در آیه نوزدهم مردان را از ازدواج با زنان به خاطر چشم‌داشت به ارث آنان با فشار به آنان در زندگی نهی می‌کند و آنگاه دستور کلی رفتاری مردان نسبت به همسرانشان را مطرح می‌کند که باید بر پایه معاشرت به معروف استوار باشد. در آیه بیستم نیز نسبت به مهریه زنان تأکید مجدد می‌کند که هر مقداری که برای آنها مهریه قرار دادید، به طور کامل به آنان بپردازید و از اتهام زنی به همسران جهت بازپس‌گیری مهریه نهی می‌کند؛ سپس در آیه بیست‌ویکم از پیوند زناشویی با عنوان «میتاق غلیظ» یاد می‌کند. در آیه بیست‌ودوم از ازدواج با زنانی که پدران آنان ازدواج کردند (که در جاهلیت مرسوم بود) نهی شدید می‌کند. در آیات بیست‌وسوم، بیست‌وچهارم و بیست‌وپنجم به بیان محارم و غیر محارم در ازدواج و مشروعیت ازدواج موقت و ازدواج با کنیزان می‌پردازد و در آیه سی‌ودوم بیان می‌کند هر یک از زن و مرد مستحق تلاش و کوشش خود به واسطه موقعیت‌های طبیعی جنسی یا کوشش اختیاری‌اند و نباید هیچ‌یک نسبت به جایگاه دیگری، آرزوی بیهوده داشته باشد. در آیه سی‌وسوم نیز بار دیگر بر اصل ارث‌بری زن و مرد از آنچه از نزدیکانشان باقی مانده تأکید می‌کند. در نهایت در آیه سی‌وچهارم به بحث قوامیت مردان می‌پردازد و یک سلسله احکام مرتبط با روابط زوج و زوجه را بیان می‌کند و در آن مردان را قوام بر مردان دانسته و زنان را در برابر پذیرش این حکم به دو گروه قانت و ناشز تقسیم می‌کند و در ادامه در آیه سی‌وپنجم به شقاق و اختلاف شدید میان زوجین و قراردادن حکم در بین آنها می‌پردازد. خداوند در این آیات به وظایف و حقوق متقابل زنان و مردان توامان می‌پردازد و احکام فراوانی را در این ارتباط، نقل می‌کند. در نتیجه سیاق آیات سوره (به‌ویژه آیات پیش از آیه ۳۴) به روابط عام زوج و زوجه و گاه

زن و مرد اشاره دارد. در تمام موارد پیش گفته سخن از تمکین جنسی نیست، تا نشوز به معنای ترک این نوع تمکین باشد؛ قرینه‌ای نیز در آیه وجود ندارد که آن را محدود به تمکین جنسی نماید، بلکه با آنچه بیان شد و با آنچه در ادامه خواهد آمد، به نظر می‌رسد این آیه در سیاق روابط و احکام متقابل زن و مرد در آیات پیشین است، که در این آیه به قوامیت و سرپرستی و مدیریت زوج بر همسرش می‌پردازد که طبعاً نشوز نیز به معنای شورش بر ضد این قوامیت است.

۳. قرائن مربوط به واژگان آیه نزد مفسران

واژگانی که می‌تواند برای اثبات مدعا مورد توجه قرار گیرد، سه واژه «قوامون»، «قانتات» و «ناشزات» است. در مفهوم‌شناسی بیان شد که مراد از «قوام» برپادارنده، مدیر و سرپرست است و مراد از «قنوت» اطاعت فروتنانه است و مراد از «نشوز» طغیانگری است. در حقیقت در برابر قوامیت و مدیریت شوهر، زنان به دو گروه تقسیم می‌شوند، زنان صالح که متواضعانه مدیریت شوهر را می‌پذیرند و زنان ناصالح که بر مدیریت مردان می‌شورند.

در این قسمت سخنان مفسران در معنای این سه واژه بیان می‌شود که خود قرینه دیگری بر مدعای نگارندگان است.

یک. قوامون

طبرسی در تفسیر آیه درباره معنای «قوامون» می‌نویسد: «مردان قیّم بر زنان و مسلط بر آنان هستند در تدبیر، تأدیب، پرورش، تربیت و تعلیم».^۱

برابر دیدگاه زمخشری مردان بر زنان گماشته شدند که به آنان امرونهی کنند، همان‌گونه که والیان بر مردم خویش حاکم‌اند و آنان را امرونهی می‌کنند.^۲

بیضاوی نیز نظری شبیه این مضمون دارد.^۳ فخر رازی قوام را اسم برای کسی می‌داند که در قیام و برخاستن جهت انجام کاری تلاش فراوان می‌کند. گفته می‌شود: این شخص قیّم زن و قوام اوست. این جمله به کسی گفته می‌شود که برای انجام کار آن زن بر می‌خیزد و به حفاظت و مراقبت از وی همّت می‌ورزد.^۴

۱. طبرسی، مجمع البیان، ج ۳، ص ۶۸.

۲. زمخشری، الکشاف، ج ۱، ص ۵۰۵.

۳. بیضاوی، انوار التنزیل، ج ۲، ص ۷۲.

۴. رازی، مفاتیح الغیب، ج ۱۰، ص ۷۰.

ملافتح الله کاشانی می نویسد: «الرَّجَالُ قَوَّامُونَ، مردان کارگزاران و ایستادگان اند عَلَى النِّسَاءِ بر زنان و قائم به امور معاش ایشان اند مانند قیام ولات بر رعیت.»^۱

مطابق دیدگاه علامه طباطبایی قیّم کسی است که برای انجام کار دیگری بر می خیزد و قَوّام و قیّام (به ضم و کسر قاف) مبالغه است.^۲

مطابق تفسیر وهبه زحیلی «قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ» یعنی مردانی که برای انجام کارهای زنان برمی خیزند؛ از آنان محافظت می کنند و به حق بر آنان مسلط و چیره اند. در حقیقت مقصود از قوامیت همان ریاست و سرپرستی و گرداندن شئون خانواده و منزل است.^۳

با توجه به معنای لغوی و شرح تفسیری، مردان مدیر و سرپرست زنان اند. البته محدوده این مدیریت را روایات مشخص کرده است، مانند آنکه بدون اذن او از منزل خارج نشوند؛ به سفر نروند و به مجالس و مهمانی و ... نروند (مگر موارد استثنایی مثل صلّه رحم واجب و سفر حج)^۴ و نیز در صورت عدم عذر شرعی و عقلی از تمکین جنسی دریغ نوزند.^۵ همچنین مطابق برخی از فتاوا حتی در اموال خویش بدون اذن شوهر نذر نکنند^۶ و برابر نظر غالب فقها در اموال شوهر بدون اذن او نذر نکنند.^۷

دو. قانات و ناشزات

تفسیر مفسران از دو واژه قانت و ناشز نیز قرینه دیگری بر گستره معنای نشوز است.

زمخشری می نویسد: «فرمان بردارند و برای انجام وظایفی که در برابر شوهر دارند به پا می خیزند».^۸ طبرسی آن را به معنای اطاعت از خدا و از شوهران می داند.^۹ سید قطب، قنوت را به معنای اطاعت کردن زن از شوهرش با اراده و اختیار، توجه، میل و محبت، نه از روی اجبار و

۱. کاشانی، *منهج الصادقین*، ج ۳، ص ۱۸.

۲. طباطبایی، *المیزان*، ج ۴، ص ۳۴۳.

۳. زحیلی، *تفسیر المنیر*، ج ۵، ص ۵۳.

۴. کلینی، *الکافی*، ج ۵، ص ۵۱۷.

۵. همان، ص ۵۰۷ و ۵۰۸.

۶. امام خمینی، *استفتائات*، ج ۲، ص ۶۱۱.

۷. امام خمینی، *توضیح المسائل*، ج ۲، ص ۶۱۱، م ۲۶۴۴.

۸. زمخشری، *الکشاف*، ج ۱، ص ۵۰۶.

۹. طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۳، ص ۶۹.

فشار دانسته است. وی می‌نویسد: «قانتات» گفته، نه «طائعات»؛ چرا که مدلول لفظ اول (قانتات بر خلاف طائعات) درونی است (پیروی کردنی است که از درون سرچشمه می‌گیرد و با میل و رغبت انجام می‌گیرد) و شعاع و اثرش در زندگی نیز راحتی، آسودگی و بزرگ‌منشی است و این همان چیزی است که با آرامش و مودت و پوشش بودن زوجین برای یکدیگر و صیانت و مراقبت میان دو جزء از یک نفس (زن و مردی که دو جزء از جان واحدند) سازگار است.^۱ علامه طباطبایی قنوت را به دوام طاعت و خضوع معنا کرده است؛ یعنی پیوسته در فرمان شوهر و در برابر او خاضع‌اند.^۲

سید محمدحسین فضل‌الله پس از آنکه قنوت را به معنای طاعت پیوسته دانسته، می‌نویسد: مراد از این جمله آن است که زنان در برابر مسئولیتشان در برابر شوهرانشان طاعتی پیوسته و دائمی دارند.^۳ محمد صادقی تهرانی نیز شبیه همین نظر را دارد و «قنوت» را اطاعت از روی میل، اراده، رغبت و محبت می‌داند و آن را غیر از واژه «طاعت» می‌داند که اعم از رغبت و غیر رغبت و از روی محبت و غیر محبت است.^۴

طبرسی «نشوز» را در «واللایق تخافون نشوزهن» به معنای نافرمانی زن نسبت به شوهرش و استیلا بر وی و مخالفت با شوهر دانسته است.^۵ قرطبی آن را به معنای مطلق نافرمانی از طاعت زوج دانسته است.^۶ فخر رازی، بیضاوی و آلوسی نیز آن را به معنای نافرمانی زن و برتری جویی بر شوهر با مخالفت کردن معنا کرده‌اند.^۷ از دیدگاه ابن‌کثیر زن ناشزه، زنی است که نسبت به زوجش برتری جویی می‌کند و فرمانش را انجام نمی‌دهد. از او اعراض می‌کند و نسبت به وی دشمنی می‌ورزد.^۸

برابر دیدگاه سید محمدحسین فضل‌الله، این قسمت از آیه به زنان متمریدی می‌پردازد که نسبت به مردانشان در رابطه با حقوق شرعی که بر زنان رعایت آنها لازم است، تمرد می‌ورزند؛ همان حقوقی که الزامش با عقد ازدواج بر عهده زن آمده است و نشوز؛ یعنی خود را بالا کشیدن از اطاعت زوج.^۹

۱. سید قطب، فی ظلال القرآن، ج ۲، ص ۶۵۲.

۲. طباطبایی، المیزان، ج ۴، ص ۳۴۴.

۳. فضل‌الله، من وحی القرآن، ج ۷، ص ۲۲۶.

۴. صادقی تهرانی، الفرقان، ج ۷، ص ۴۵.

۵. طبرسی، مجمع البیان، ج ۳، ص ۶۹.

۶. قرطبی، الجامع لاحکام القرآن، ج ۵، ص ۱۷۰.

۷. رازی، مفاتیح الغیب، ج ۱۰، ص ۷۲؛ بیضاوی، انوار التنزیل، ج ۲۲، ص ۷۳؛ آلوسی، روح المعانی، ج ۳، ص ۲۵.

۸. ابن‌کثیر، تفسیر القرآن العظیم، ج ۲، ص ۲۵۷.

۹. فضل‌الله، من وحی القرآن، ج ۷، ص ۲۴۰.

در نتیجه همان گونه که در معنای لغوی و شرح تفسیر قنوت و نشوز مشخص شد، در برابر پذیرش قوامیت دو واکنش وجود دارد قنوت؛ یعنی پذیرش خاضعانه قوامیت شوهر و دیگری نشوز که سر برتافتن از آن می باشد. از این رو، انحصار معنای نشوز به ترک تمکین، دلیل روشنی ندارد. در واقع نشوز به معنای نادیده انگاشتن مدیریت مردان و شورش گری علیه آنان است.

۴. روایات مستند به آیه

در روایاتی که گاه مستند یک حکم قرار گرفته و مرتبط با آیه ۳۴ سوره نساء است، موردی وجود ندارد که قوامیت مردان را منحصر در تمکین جنسی زنان در برابر آنان کرده باشد، بلکه به عکس روایاتی است که دایره آن را گسترده تر کرده است.

در روایت است که شخصی می گوید در محضر امام باقر علیه السلام بودم که کسی از آن حضرت پرسید: اگر مردی به همسرش بگوید: *أَمْرُكَ بِيَدِكَ*. (اختیارت دست خودت است؛ که هر وقت خواستی خودت را طلاق دهی) حکمش چیست؟ امام علیه السلام فرمود: «أَنِّي يَكُونُ هَذَا؟ وَاللَّهِ تَعَالَى يَقُولُ: الرَّجَالُ قَوَامُونَ عَلَى النِّسَاءِ لَيْسَ هَذَا بِشَيْءٍ» «چگونه چنین چیزی صحیح باشد؟ درحالی که خدا می فرماید: الرَّجَالُ قَوَامُونَ عَلَى النِّسَاءِ؛ این سخن ارزشی ندارد»^۱.

برخی از فقها این روایت را از باب مخالفت با کتاب و سنت در سپردن طلاق به دست زوجه مورد استناد قرار دادند.^۲

البته این روایت با اختلافی اندک در *الکافی* نیز به صورت مرسل از امام صادق علیه السلام نقل شده است که شخصی به امام صادق علیه السلام عرض کرد: درباره کسی که اختیار همسرش را (در امر طلاق) به دست او می سپارد، چه می فرمایید؟ فرمود: اختیار را به کسی سپرده است که شایستگی آن را ندارد؛ با سنت مخالفت کرده و به حکم ازدواج عمل نکرده است،^۳ آیت الله مکارم شیرازی پس از نقل این روایت می نویسد: «گرچه این روایت ضعیف السند است لیکن شهرت عملی دارد (که مشهور فقها برابر آن فتوا داده اند؛ از این رو معتبر است).^۴

۱. طوسی، *الاستبصار*، ج ۳، ص ۳۱۳؛ همان، ج ۸، ص ۸۸.

۲. ر. ک: انصاری، *کتاب المکاسب*، ج ۶، ص ۲۴ - ۲۳.

۱. کلینی، *الکافی*، ج ۶ ص ۱۳۷. در تفسیر این روایت آیت الله سبحانی می نویسد: «یعنی اگر به زن وکالت به طلاق بدهد مشکلی ندارد؛ ولی تفویض حق خویش و ولایت بر امر طلاق را به دست زنش سپردن جایز نیست.»

(سبحانی، *نظام الطلاق فی الشریعة الإسلامیة الفراء*، ص ۷۸)

۴. مکارم شیرازی، *کتاب النکاح*، ص ۲۲۵.

امام علیه السلام با استناد به آیه قوامیت، سپردن امر طلاق را که از شئون قوامیت مرد است، به دست زنان باطل می‌داند. در واقع امام به گستره قوامیت آیه برای بطلان چنین امری استدلال می‌کند. از این رو، محدود کردن آیه تنها به قوامیت در تمکین جنسی، در نتیجه نشوز را نیز تنها ترک تمکین دانستن بدون دلیل است.

۵. روایات قیّم بودن مرد

از جمله قرائنی که می‌توان برای گسترش معنای قوامیت به کار گرفت؛ روایاتی است که مرد را قیّم بر زن دانسته است که در واقع اشاره به مدیریت و سرپرستی منزل است. از جمله امام صادق علیه السلام فرمود: «رَحِمَ اللَّهُ عَبْدًا أَحْسَنَ فِيمَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ زَوْجَتِهِ - فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ مَلَكَهُ نَاصِيَتَهَا وَجَعَلَهُ الْقَيِّمَ عَلَيْهَا؛ خداوند رحمت کند بنده‌ای را که به نیکی با زوجه‌اش رفتار کند؛ زیرا خداوند عزوجل اختیار زن را به دست او سپرده و او را قیّم و سرپرست بر زنش قرار داده است»^۱. در روایت دیگری فرمود: از سعادت مرد آن است که قیّم بر عیال خود باشد.^۲

محمدتقی مجلسی در شرح این روایت و جمله «قَدْ مَلَكَهُ نَاصِيَتَهَا وَجَعَلَهُ الْقَيِّمَ عَلَيْهَا» به آیه «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ...» استشهد می‌کند.^۳ در واقع آیه را مستند روایت و به معنای قیّم بودن و سرپرستی زوج بر زوجه می‌داند.

۶. روایات بیانگر بهترین و بدترین زنان

در روایاتی بر فرمانبری زن از شوهر تأکید شده و زنانی که واجد این ویژگی نباشند مورد مذمت قرار گرفته‌اند؛ از جمله از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِخَيْرِ نِسَائِكُمْ؟؛ آیا به شما خبر دهم بهترین زنان شما چه کسانی هستند؟» گفتند: آری. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «إِنَّ مِنْ خَيْرِ نِسَائِكُمْ... الْمُتَّبِرِّجَةَ مَعَ زَوْجِهَا الْحَصَانَ مَعَ غَيْرِهَا الَّتِي تَسْمَعُ قَوْلَهُ وَتُطِيعُ أَمْرَهُ؛ بهترین زنان شما، زنی است... که خودش را برای شوهرش بیاراید و از دیگران خودش حفظ کند، از شوهرش حرف شنوی داشته باشد و امر او را اطاعت نماید»^۴. همچنین فرمود:

۱. صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۴۴۳.

۲. همان، ص ۱۶۸.

۳. مجلسی، روضة المتقین، ج ۸، ص ۳۷۷.

۴. صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۳، ص ۳۸۹.

مَا اسْتَفَادَ امْرُؤٌ مُسْلِمًا فَايْدَةً بَعْدَ الْإِسْلَامِ أَفْضَلَ مِنْ زَوْجَةٍ مُسْلِمَةٍ تَسْرَهُ إِذَا نَظَرَ إِلَيْهَا وَتُطِيعُهُ إِذَا أَمَرَهَا وَتَحْفَظُهُ إِذَا غَابَ عَنْهَا فِي نَفْسِهَا وَمَالِهِ.^۱

پس از اسلام، هیچ نعمتی برای مرد، بهتر از زن مسلمانی نیست که هرگاه به او بنگرد، مسرورش کند و هرگاه به او فرمان دهد، اطاعتش نماید و در غیاب او حافظ ناموس و مالش باشد.

نشانه‌هایی از زنان ناشایست نیز در روایات متعددی آمده است که در برخی از آنها نافرمانی از شوهر از نشانه‌های آن ذکر شده است. از جمله رسول خدا ﷺ درباره چنین زنانی فرمود:

...الَّتِي لَا تَتَوَرَّعُ عَن قَبِيحٍ؛ الَّتِي لَا تَسْمَعُ قَوْلَهُ وَلَا تُطِيعُ أَمْرَهُ... وَلَا تَقْبَلُ لَهُ عُدْرًا وَلَا تَعْفِرُ لَهُ ذَنْبًا.^۲
از انجام کارهای زشت اجتناب نمی‌کند؛ از شوهرش شنوایی ندارد و از فرمان شوهر اطاعت نمی‌کند.... عذری از شوهر نمی‌پذیرد و اشتباه او را نمی‌بخشد.

از این نوع روایات استفاده می‌شود که زن شایسته زنی است که قوامیت مرد را پذیرفته باشد، در فرمان‌بری، تمکین جنسی، مراقبت از مال شوهر و مراقبت از عفت خویش و ناشزه زنی است که از مرد نافرمانی می‌کند؛ تمکین جنسی ندارد و عذر شوهر را در برابر برخی از اشتباهاتش نمی‌پذیرد.

۷. روایات نکوهش‌گر مردان فرمانبر زنان

دسته دیگر از روایات که می‌توان از آنها برای برداشت قوامیت عام از آیه استفاده کرد، روایاتی است که از مردان به سبب فرمان‌بری از زنان و سپردن امور زندگی به دست آنان نکوهش شده است. در واقع مردانی که قوامیت، سرپرستی و مدیریت خود در زندگی مشترک را از دست می‌دهند، مورد نکوهش شدید قرار گرفتند.

از جمله روایتی است از امام صادق ع که از رسول خدا ص نقل می‌کند که فرمود: «هر کس زنش را اطاعت کند، خدا او را در آتش جهنم سرنگون می‌سازد، پرسیده شد این اطاعت چیست؟ فرمود: به او اجازه دهد که به حمام‌ها، عروسی‌ها و عزاها برود و لباس نازک بپوشد».^۳

علامه مجلسی در شرح این روایت می‌نویسد: منظور بیرون رفتن زن به منظور تفریح و گردش است و گرنه اصل رفتن به حمام برای ضرورت و بیرون رفتن برای ادای حقوق خویشاوندان و

۱. همان.

۲. همان، ص ۳۹۱.

۳. کلینی، الکافی، ج ۵، ص ۵۱۷.

همسایگان مجاز، بلکه پسندیده است.^۱

البته می‌تواند مراد از آن مردانی باشد که به زنان خویش برای شرکت در جلساتی که گناه خیز یا ملازم با گناه است، اجازه حضور می‌دهند. همان‌گونه که اجازه پوشیدن لباس نازک در بیرون از منزل در روایت فوق می‌تواند قرینه این تفسیر باشد.

همچنین امیرمؤمنان علیه السلام فرمود:

كُلُّ امْرِيٍّ تُدْبِرُهُ امْرَأَةٌ فَهُوَ مَلْعُونٌ.^۲

از رحمت خداوند دور است، هر مردی که تدبیر زندگی‌اش به دست زنش باشد.

به‌طور کلی سپردن امور زندگی به دست زوجه (نه مشورت گرفتن در زندگی) و خود را از مدیریت و سرپرستی خانواده خلع کردن، مورد نکوهش است. شهید مطهری به مناسبتی پس از نقل روایتی که در آن از فرمان‌بری از زنان نهی شده است؛ پس از آنکه آن را مربوط به روابط خانوادگی می‌داند، تصریح می‌کند که شوهر نباید زمام امور خودش را به دست زنش بدهد. اسلام مرد را مطاع می‌شناسد و منع می‌کند از اینکه در محیط خانوادگی مطیع زن باشد.^۳ همچنین در تفسیر روایتی دیگر می‌نویسد: به شوهران می‌گوید به زن‌ها آن قدر میدان ندهید که از حد خودشان تجاوز کنند.^۴

۸. اجازه تنبیه زن برای غیر موارد تمکین خاص

از قرائن دیگر، روایاتی است که ضرب همسر را به مواردی جز تمکین مجاز دانسته است که نشان از آن دارد نشوز امری فراتر از عدم تمکین جنسی و به منظور به چالش کشیدن قوامیت مرد است. از جمله روایتی که ضرب را به ورود اجانب به منزل بدون اجازه شوهر مجاز دانسته است، قرطبی به نقل از صحیح مسلم از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل کرده است، که فرمود: «... لکم علیهن الا یوطئن فرشکم أحدا تکرھونه فإن فعلن فاضربوهن ضربا غیر مبرح؛ شما بر زنانتان حقی دارید؛ حق شما بر زنهایتان این است که کسی را که ناخوش دارید به خانه‌هایتان راه ندهند؛ اگر چنین کردند خدا به شما اجازه داده که آنان را بدون آسیب بزنید.» قرطبی پس از نقل این روایت، مقصود از آن را به

۱. مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۲۰، ص ۳۳۳.

۲. کلینی، *الکافی*، ج ۵، ص ۵۱۸.

۳. مطهری، *زن و مسائل سیاسی و قضایی*، ص ۴۰.

۴. همان، ص ۴۱.

منزل راه دادن خویشاوندان یا زنان غریبه‌ای می‌داند که زوج از ورود آنان به منزلش راضی نیست.^۱ این‌اثیر در تفسیر روایت می‌نویسد: «یعنی به مردان بیگانه اجازه ورود به منزل ندهد که بیاید و بنشیند و با زنان گفتگو کند و این از عادات عرب بود که آن را عیب و مشکلی نمی‌دانستند، اما وقتی آیه حجاب^۲ نازل شد، از این کار نهی شدند.^۳»

به‌هرحال این روایت هم در صدد بیان یک مصداق از نشوز و سرکشی زوجه بر زوج است، که در آن اجازه ضرب هم داده شده است و آن مربوط به زنانی است که خویشاوندانش یا زنان بیگانه‌ای را بدون رضایت شوهر به منزل راه دهند یا مرد نامحرم (هر چند آشنا و فامیل) را برای گعده و گفتگو وارد منزل کند و بدین شیوه سبب آزار زوج شود.

ج) توجیه واکنش سه‌گانه در برابر نشوز زن

با آنچه درباره قوامیت در آیه بیان شد و اینکه زنان در برابر پذیرش قوامیت یا عدم آن به دودسته تقسیم می‌شوند: «قانتات» و آنها زنانی هستند که با میل و رغبت، قوامیت و سرپرستی مردان را در زندگی مشترک می‌پذیرند و «ناشزات» که زنانی هستند بر ضد مرد می‌شوند و قوامیت او را نمی‌پذیرند و مطابق دلخواه خود رفتار می‌کنند؛ راه حل‌های سه‌گانه قرآن به روشنی قابل فهم است.

در چنین صورتی قرآن سه راه حل را برای درمان نشوز زن مجاز دانسته که به ترتیب انجام می‌شود؛ نخست از «موعظه» شروع می‌شود و آنگاه «هجر در مضجع» و پشت‌کردن به زن در خوابگاه مشترک به نشانه اعتراض و عدم رضایت از وی و در صورت عدم تأثیر، از ضرب (با شرایطی که در روایات و کلمات فقها آمده) استفاده می‌کند؛ درست مانند حکومتی که به وظایف خویش در برابر مردم عمل می‌کند؛ ولی برخی از مردمان به قصد زیاده‌خواهی، طغیان می‌کنند؛ قوانین کشور را زیر پا می‌نهند و اعتنایی به حکومت و قوانین مصوب نمی‌کنند؛ در این صورت حکومت از تذکر شروع می‌کند و در صورت ادامه سرکشی به تنبیه و مجازات روی می‌آورد.

خانواده نیز یک اجتماع کوچک است که برای خود قوانینی دارد که در صورت عدم رعایت آن از سوی زوجه و شورشگری وی، مرد می‌تواند واکنش نشان دهد؛ البته به سبب حساسیت شرایط

۱. قرطبی، *الجامع لاحکام القرآن*، ج ۵، ص ۱۷۳.

۲. احزاب / ۵۳.

۳. ابن‌اثیر، *النهاية*، ج ۵، ص ۲۰۱.

خانواده و روابط زوجین، در تنبیه بدنی نمی‌تواند فراتر از حدی که در روایات (ضرب خفیف و غیر آزاردهنده و کبودکننده)^۱ و فقه^۲ تجاوز کند.

شهید مطهری در پاسخ به این پرسش که مقدم بر راهی مثل زدن، چرا اسلام مثلاً طلاق را پیشنهاد نمی‌دهد؟ با تأکید بر اینکه ازدواج با تشکیل یک شرکت متفاوت است؛ چرا که در یک شرکت، در صورت عدم توافق می‌توان شرکت را برهم زد و اسلام در این باره نظر خاصی ندارد؛ ولی ازدواج در اسلام امری مقدس است و درباره برهم زدن آن اسلام نظر داده و طلاق را مبعوض شمرده شده است. می‌پرسد: آیا میان زن و شوهر اختلاف پیدا می‌شود یا نه؟ پاسخ می‌دهد: مسلماً می‌شود. حالا اگر اختلافی پیدا شد که واقعاً منشأ آن هم زن بود نه مرد، راه حل چیست؟ باید حل کرد یا فسخ؟ فسخ کردن که همان طلاق است، راه غلطی است. وی در ادامه درباره اجازه ضرب ناشزه به منظور اصلاح امر خانواده، به حد و مرز آن اشاره می‌کند که نباید خون بیاورد و نباید تغییر رنگ بدهد و ضربی نباشد که جایش سیاه و یا حتی قرمز شود. یعنی این ضرب فقط باید علامت تنفر باشد.

ایشان پس از آنکه به مراحل مقابله با نشوز چنین زنی اشاره می‌کند، در پایان می‌نویسد: اسلام به مرد - به شرط وجود ایمان در وی - اجازه می‌دهد که سه راه را بدین صورت طی کند: ابتدا موعظه واقعی؛ اگر نتیجه نبخشید، هجر در مضجع و اگر بازهم نتیجه نبخشید، زدن (آن هم با آن شرایط) این مگر چه ایرادی دارد و جای کدام ایراد باقی می‌ماند؟^۳

هر چند باره فلسفه و کیفیت ضرب زنان ناشزه سخن فراوان است که خارج از هدف این مقاله است؛ ولی نکته اساسی آن است که اگر نشوز را به معنای شورشگری و طغیان بر ضد مرد بدانیم (آن هم مردی که وظایف و تکالیفش را انجام می‌دهد)؛ واکنش‌های سه‌گانه پیشنهادی قرآن کریم و حتی تنبیه ناشزه در برابر دیگر پیشنهادها مانند مراجعه به حاکم یا طلاق و مانند آن، قابل فهم‌تر و حکمت‌تر است.

نتیجه

برابر آیه ۳۴ سوره نساء خداوند برای مدیریت خانواده مرد را قوام معرفی کرده است. اعطای چنین

۱. نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۲۵۰.

۲. ر. ک: طوسی، المبسوط، ج ۷، ص ۱۹۹.

۳. مطهری، «حقوق زن و مرد و آیه و اضربوهن»، تماشگاه راز، شماره اول، ص ۲۶ - ۹.

امتیازی، به فردی که توانایی آن را از جهت قدرت فزونتر جسمی و مدیریتی و پرداخت هزینه زندگی دارد طبیعی و منطقی به نظر می‌رسد. از سوی دیگر، تحقق شئون قوامیت مرد جز در سایه قنوت و پذیرش زن محقق نمی‌شود؛ از این رو، مرد را قوام بر زن و زن شایسته را در برابر آن قانت نامیده است. در برابر آن، نادیده گرفتن و سرپیچی زن از پذیرش قوامیت که با شورشگری علیه مرد همراه است با عنوان نشوز معرفی شده است. بسیاری از مفسران و فقها، مراد از نشوز را، ترک تمکین جنسی یا امور مرتبط با آن دانسته‌اند؛ در حالی که قرائن متعدد از جمله، عمومیت شأن نزول، معنای قوامیت و گستره آن، سیاق آیه در ضمن سیاق سوره، تقسیم زنان به قانت و ناشز در برابر قوامیت شوهر، روایات مستند به آیه، روایاتی که مرد را قیّم بر زن قرار داده است، روایاتی که زنان فرمانبردار را می‌ستاید و روایاتی که از زنان نافرمان به شدت نکوهش می‌کند، گواه آن است که مراد از نشوز در آیه، تنها ترک تمکین جنسی نیست؛ همان‌گونه که قوامیت در آیه نیز گستره وسیعی دارد. در حقیقت نقطه کانونی نشوز، «طغیان بر ضد قوامیت زوج از سوی زوجه» است که در برابر زن «قانت» و فرمانبردار قرار می‌گیرد. با این تفسیر، حکیمانگی واکنش‌های پیشنهادی قرآن برای مقابله با نشوز زوجه، روشن‌تر خواهد شد. در حقیقت، وعظ و هجر در مضجع و حتی ضرب (با شرایطش) واکنشی است از سوی زوج، در برابر طغیانگری زوجه؛ تا از فروپاشی زندگی جلوگیری نماید.

منابع و مأخذ

- قرآن کریم.
- ابن اثیر، مبارک بن محمد (۱۳۶۷ ش). *النهاية في غريب الحديث والأثر*. قم: اسماعیلیان.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ ق). *من لا يحضره الفقيه*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۵ ق). *المقنع*. قم: مؤسسه امام مهدی علیه السلام.
- ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ ق). *معجم مقاییس اللغة*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۱۹ ق). *تفسیر القرآن العظیم*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴ ق). *لسان العرب*. بیروت: دار الفکر.
- آلوسی، محمود (۱۴۱۵ ق). *روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۱ ش). *توضیح المسائل (امام خمینی و مراجع)*. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- امام خمینی، سید روح‌الله (۱۳۹۲ ش). *استفتائات*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
- بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۹ ق). *أنوار التنزیل و أسرار التأویل*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- جَبّعی العاملی، زین‌الدین (شهید ثانی) (۱۴۱۰ ق). *الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة*. قم: مکتبه الداوری.

- جوهری، اسماعیل بن حماد (١٣٧٦ ق). الصحاح: تاج اللغة و صحاح العربية. بیروت: دار العلم للملایین.
- رازی، فخرالدین محمد بن عمر (١٤٢٠ ق). التفسیر الکبیر / مفاتیح الغیب. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- راغب اصفهانی، حسین (١٤١٢ ق). مفردات ألفاظ القرآن. بیروت و دمشق: دار العلم و الدار الشامیة.
- زحیلی، وهبة (١٤١٨ ق). تفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج. بیروت: دار الفکر.
- زمخشری، محمود (١٤٠٧ ق). الکشاف عن غوامض التنزیل و عیون الاقوال فی وجوه التأویل. بیروت: دار الکتاب العربی.
- سبحانی تبریزی، جعفر (١٤١٤ ق). نظام الطلاق فی الشریعة الاسلامیة الغراء. قم: مؤسسه الامام الصادق علیه السلام.
- سید قطب (١٤٢٥ ق). فی ظلال القرآن. بیروت: دار الشروق.
- صاحب بن عباد، اسماعیل بن عباد (١٤١٤ ق). المحیط فی اللغة. بیروت: عالم الکتاب.
- صادقی تهرانی، محمد (١٤٠٦ ق). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنة. قم: دفتر فرهنگ اسلامی.
- طباطبایی، سید محمد حسین (١٣٩٠ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الاعلمی.
- طبرسی، فضل بن حسن (١٣٧٢ ش). مجمع البیان لعلوم القرآن. تهران: ناصر خسرو.
- طبری، محمد بن جریر (١٤١٢ ق). جامع البیان عن تأویل آی القرآن. بیروت: دار المعرفة.
- طوسی، محمد بن حسن (١٣٨٧ ق). المبسوط. تهران: المكتبة المرتضوية لاحیاء الآثار الجعفریة.
- طوسی، محمد بن حسن (١٣٩٠ ق). الاستبصار فیما اختلف من الأخبار. تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- طوسی، محمد بن حسن (١٤٠٧ ق). تهذیب الأحکام. تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- طوسی، محمد بن حسن (بی تا). جامع المسائل. قم: امیر قلم.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (١٤٠٩ ق). کتاب العین. قم: هجرت.
- فضل الله، سید محمد حسین (١٤١٩ ق). من وحی القرآن. بیروت: دار الملائک.
- قرطبی، محمد (١٣٦٤ ش). الجامع لأحكام القرآن. تهران: ناصر خسرو.
- کاشانی، فتح الله (١٣٣٦ ش). منهج الصادقین فی إلیام المخالفین. تهران: کتابفروشی محمد حسن علمی.
- کلینی، محمد بن یعقوب (١٤٠٧ ق). الکافی. تهران: اسلامیه.
- مجلسی، محمد باقر (١٤٠٤ ق). مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول صلی الله علیه و آله. تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- مجلسی، محمد تقی (١٤٠٦ ق). روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه. قم: مؤسسه فرهنگي اسلامی کوشانپور.
- مطهری، مرتضی (١٣٩١ ش). حقوق زن و مرد وآیه «واضربوهن». فصلنامه تماشاگه راز. ١ (١). ٢٦-٩.
- مطهری، مرتضی (١٣٩٤ ش). زن و مسائل قضایی و سیاسی. تهران: صدرا.
- معرفت، محمد هادی (١٤١٥ ق). التمهید فی علوم القرآن. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.
- مکارم شیرازی، ناصر (١٤٢٥ ق). أنوار الفقاهة - کتاب النکاح. قم: مدرسة الامام علی بن ابی طالب علیه السلام.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (١٣٧٧ ش). تفسیر نمونه. تهران: دار الکتب الاسلامیة.
- نوری، حسین بن محمد تقی (١٤٠٨ ق). مستدرک الوسائل. قم: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.